

УДК 101.8:316.3(043.3)

DOI: 10.26565/2226-0994-2020-63-5

Юлія Баньковська

МЕРЕЖЕВИЙ КОНФЛІКТ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У роботі здійснюється концептуальне дослідження феномена «мережвий конфлікт», виявлення сутності та специфіки його прояву в соціальній системі. Процес модифікації системи соціальної взаємодії, що призводить до утворення безлічі політичних, економічних і соціальних протиріч, сприяє формуванню мережвих конфліктів. У роботі виявляються такі сутнісні характеристики мережвих процесів, що впливають на динаміку розвитку конфліктної ситуації, як, по-перше, фізична дистанційованість і анонімність мережвих акторів, які сприяють формуванню у них відчуття відсутності відповідальності за наслідки конфлікту, створюють ілюзію відсутності правил, що може призвести до неправильного сприйняття проблеми та підвищення конфліктності. По-друге, сенсорна редукованість, відсутність можливості створення цілісного образу завдяки використанню візуальної інформації призводить до погіршення взаєморозуміння. По-третє, виникнення ілюзії розуміння вчинків і дій акторів унаслідок створення спотвореного уявлення та неправильного сприйняття наданої інформації. По-четверте, відсутність санкцій за порушення цінностей і норм призводить до неможливості здійснення контролю над розвитком конфліктної ситуації. По-п'яте, скорочення часового інтервалу під час передачі інформації створює, з одного боку, можливості для контролювання швидкості спілкування і обмірковування проблеми, з іншого боку, призводить до створення ілюзії контролю над ситуацією. У статті розглядаються онтологічний, феноменологічний і аксіологічний модули взаємодії мережвих структур у ситуації конфліктного протиборства. У роботі робиться висновок про те, що найбільш ефективним способом зниження ступеня впливу дестабілізуючих факторів на систему є систематична зміна мережі взаємодії між її структурними елементами. Будь-яка система прагне адаптуватися до змінених умов існування. Відсутність регулювання може призвести до руйнування мережвого утворення. Водночас перетворення конфліктної форми взаємодії акторів призводить до зміни мережі. Дослідження конфліктів, особливостей і специфіки взаємодії мережвих елементів є практично значимим, адже цей аналіз допоможе виявити та привести в дію інтегративні соціальні механізми.

Ключові слова: конфлікт, мережві структури, взаємодія, мережа.

Становлення і широке розповсюдження процесів мережвізації суспільства сприяє трансформації соціальної реальності. Соціальні мережі стають поступово не тільки теоретичним конструктом, а також емпіричним об'єктом, включеним у сферу щоденної життєдіяльності людини. Інтенсифікація процесів глобалізації при одночасному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій призводять до модифікації суспільства внаслідок розвитку мережвих технологій. Конфліктність, з одного боку, є наслідком конфігурації мереж, до якої належать актори. З іншого боку, останні самі безпосередньо впливають на стабільність функціонування мережвих структур. *Метою* статті є розкриття сутності феномена мережвого конфлікту і специфіки взаємодії акторів. На підставі даної мети були поставлені наступні *завдання*: по-перше, виявити сутнісні характеристики та відмінні ознаки мережвого конфлікту, по-друге, дослідити онтологічний, феноменологічний і аксіологічний модули взаємодії мережвих структур.

Сучасні кібер-атаки зачіпають інтереси не тільки окремих громадян, а також урядові, військові, фінансові структури. Вони створюють загрозу і роблять вразливими всі сфери життєдіяльності суспільства. Окрім кібер-атак величезну небезпеку становить розширення можливостей для здійснення терористичної діяльності. У мережвому просторі реалізується рекрутування нових членів терористичних організацій, ідеологічний вплив

© Баньковська Ю. Л., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

на їхню свідомість. Отже, *актуалізується* необхідність аналізу конфліктів, пов'язаних з мережевими структурами, а також розгляд модусів прояву таких конфліктів (онтологічного, феноменологічного та аксіологічного).

Вивчення рівня розробленості наукової проблеми дозволяє зробити висновок про те, що існує достатня кількість робіт, присвячених дослідженню мережових структур, але водночас вкрай мало робіт, спрямованих на розгляд особливостей їхньої взаємодії в ситуації конфлікту. Найбільш значущі теоретичні дослідження, які можна розглядати як соціально-філософську рефлексію з приводу мережевої природи суспільства, а також ролі мережових структур у його функціонуванні, належать таким авторам, як В. М. Алексєєв, Дж. Барнс, Р. Берт, Е. Ботт, І. А. Вальдман, М. Глакмен, М. Ірановеттер, М. Кастельс, А. Л. Крайнов, М. М. Кузнецов, П. Лазарсфельд, М. Мізруччі, Я. Морено, А. В. Назарчук, С. Ф. Найдел, А. В. Олескін, А. Редкліфф-Браун, Г. Уайт, Ю. Габермас, Дж. Гоманс.

Мережеві структури нестабільні, знаходяться в постійній зміні. Ці фактори безпосередньо впливають на специфіку перебігу конфліктів. «Ми зі звичайних людей, з людей ієрархічних, зі своїм ставленням до насильства, права, до можливого і неможливого, до моралі і моральності, перетворюємося на сегменти глобальної павутини» [Barnett, 2004, p. 34]. Водночас неможливим є досягнення такого стану функціонування мережі, при якому були б усунені всі протиріччя. Низка властивостей, притаманних мережеві структурі, завжди деструктивно впливає на її функції та розвиток.

Конфліктність задається такими особливостями мереж. По-перше, фізична дистанційованість створює ілюзію відсутності правил, що може призвести до неправильного сприйняття проблеми і підвищення конфліктності. Відсутність кордонів, можливість постійного приєднання нових елементів нерідко призводить до втрати мережею конфіденційності та секретності інформації, що циркулює всередині неї, адже ефективні засоби захисту цієї інформації часто відсутні. Наслідком безперервного залучення нових акторів, швидкості їх зміни і динамічності мережі є низький рівень зацікавленості мережових акторів у стабільності функціонування мережі. Через це конфлікти рідше виникають у закритих мережових утвореннях, в яких відсутній вільний доступ нових акторів.

По-друге, сенсорна редукованість, відсутність можливості створення цілісного образу проблеми завдяки використанню візуальної інформації, виникнення ілюзії розуміння вчинків і дій акторів внаслідок формування спотвореного уявлення та неправильного сприйняття наданої інформації призводить до погіршення взаєморозуміння, підсилює ворожість. Мережеві конфлікти є безконтактним способом інформаційного протиборства. Превалювання непрямих дій над безпосередньою взаємодією акторів є сутнісною ознакою цього різновиду конфліктів. Особливу значимість мають також дезінформація і морально-психологічний вплив на цінності опонентів.

По-третє, дифузія просторових і часових меж функціонування протиріч, відсутність або неявність конкретних суб'єктів дії і невизначеність об'єкта впливу дозволяє використовувати глобальний інформаційний простір як універсальну модель здійснення конфліктів. Взаємопов'язаність світу, його системність створюють умови для ескалації протиріч, масового впливу на дії акторів. Скорочення часового інтервалу під час передачі інформації сприяє, з одного боку, контролюванню швидкості спілкування і формуванню додаткових можливостей для обмірковування проблеми, з іншого боку, може створювати ілюзію контролю над ситуацією. Втрата часової залежності означає «свободу капіталу від часу і позбавлення культури від годин» [Кастельс, 2000, с. 403]. Скасування в мережі темпоральних і просторових кордонів призводить до того, що актор виявляється залученим завдяки транслюваній інформації до конфліктів, які безпосередньо його не стосуються. З'являється можливість висувати судження про події, що не стосуються його життєдіяльності. Така ситуація призводить до розростання конфлікту внаслідок приєднання до нього все нових і нових елементів. Публічність створює ефект зануреності

у виниклу конфліктну ситуацію, сприяє виникненню ланцюгової реакції, що залучає в зону протиборства велику кількість людей.

По-четверте, анонімність мережевої взаємодії породжує безвідповідальність суб'єкта за надану ним інформацію. Ця обставина призводить до загострення конфліктів, адже в мережах спостерігається відсутність особистої зацікавленості у вирішенні сформованих протиріч, відбувається нівелювання відповідальності людини за подальше функціонування системи. Існує можливість маніпулювання свідомістю безлічі людей, формування в них певного бачення проблемної ситуації. «У віртуальному світі особистість одягає маску, яка полегшує процес комунікації, знімає психологічні бар'єри, вивільняє творче “я”» [Трофімова, 2013, с. 175].

Анонімність і асинхронність, зменшення значущості авторитетів і збільшення частки дисоціативної уяви створюють «ефект розслаблення» в процесі мережевої комунікації [Joinson, 2007, pp. 17–41]. Однак цей феномен має і зворотний бік. Він призводить до всюдозволеності, відсутності відповідальності за відправлені інформаційні повідомлення. Отже, деперсоналізація взаємодій мережевих акторів, з одного боку, сприяє зниженню гостроти протиріч і зменшенню деструктивних наслідків останніх (здебільшого це пояснюється відсутністю вагомої особистої зацікавленості акторів). З іншого боку, можливим стає постійне розширення області протиборства, включення нових учасників, психологічний вплив на поведінку акторів і розпалювання нових протиріч.

По-п'яте, відсутність санкцій за порушення цінностей і норм призводить до неможливості здійснення контролю над динамікою розвитку конфлікту. Соціальна непередбачуваність наслідків дій акторів і відсутність правових норм щодо вирішення проблемних ситуацій призводять до виникнення, поширення та поглиблення протиборств. Мережевий конфлікт є меншою мірою передбачуваним саме через відсутність єдиних формально розроблених норм і превалювання горизонтальних зв'язків над вертикальними. Тобто конфлікти утворюються внаслідок наявності протиріч і внаслідок малої ефективності у використанні норм і цінностей. Крім того, відсутність єдиних ціннісно-нормативних стандартів, сталості й періодичності взаємодії безпосередньо впливає на специфіку протікання конфлікту. Існують також труднощі з виявлення акторів, які здійснюють дії щодо порушення стабільності функціонування мережі.

У рамках мережевих конфліктів посилюється значимість громадської думки, що володіє вагомими механізмами впливу на розвиток проблемної ситуації. З одного боку, такий вплив може мати позитивне значення, адже він сприяє соціальній регуляції внаслідок несхвального ставлення суспільства до порушення прав людини та ескалації насильства. З іншого боку, громадська думка може стати способом маніпуляції з боку певних соціальних структур, сприяючи формуванню потрібного уявлення конфліктної ситуації.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. По-перше, дослідження мережевих структур сприяє розумінню специфіки функціонування самої мережі, допомагає виявленню особливостей мережевої взаємодії акторів і механізмів впливу акторів як на визначену систему, так і на інші системи, що взаємодіють із нею, а також соціальну реальність загалом. Практична неможливість знищення або скасування значущості мережевого утворення внаслідок наявності в мережі можливості заміни окремих вузлів і ядер на інші елементи робить необхідним врахування особливостей її функціонування з метою запобігання деструктивному впливу мережі на соціальні процеси. По-друге, відсутність виробленої системи цінностей і норм, яка б регулювала взаємодії акторів, а також ефективних санкцій щодо останніх (при нестабільності самого мережевого утворення) збільшує можливості для деструктивного розвитку конфліктної ситуації. Анонімність мережевих акторів сприяє формуванню в них відчуття відсутності відповідальності за наслідки конфлікту. Завдяки кластеризації можливе об'єднання акторів на підставі членства в певних соціальних спільнотах. Взаємовідносини всередині одного кластера характеризуються більшою глибиною внаслідок формування непрямих каналів

трансляції інформації, що сприяє утворенню більш стабільних форм взаємодії і призводить до нівелювання конфліктів.

Виходячи з виявлених особливостей мережевих конфліктів можна виділити онтологічний, феноменологічний і аксіологічний модули взаємодії мережевих структур.

Онтологічне дослідження мережевих структур передбачає їх розгляд як соціального феномена, що визначає сутнісні характеристики існування людини і суспільства. Онтологічний характер мережевого конфлікту полягає в дестабілізації процесів функціонування соціальної системи, а також проявленні протиріч у взаємодії її елементів. Сучасні цифрові мережі сприяють формуванню глобальних соціальних спільнот, створюючи умови для розгортання конфліктів відповідного масштабу. Отже, суб'єктами мережевих конфліктів можуть сьогодні виступати глобальні структури, що формуються на підставі інституціоналізованих, державних, неформальних, терористичних та інших взаємозв'язків. Мережеві конфлікти призводять до стирання національних кордонів окремих держав. Їх нівелювання сприяє обмеженню відповідальності окремих країн за дії, здійснювані акторами в мережі. Водночас ми акцентуємо увагу не на самих безпосередніх учасників конфлікту, а на специфіці взаємодії між ними, залишаючи поза розглядом їхні індивідуальні характеристики.

Мережевізація суспільства призводить до розширення соціальних зв'язків. Нерідко в конфлікт втягуються учасники, які не мають безпосереднього відношення до виниклого протиріччя. Однак завдяки наявності вільного доступу до інформації та можливості здійснення комунікації з конфліктуючими сторонами ці актори отримують змогу не тільки брати участь в процесі протиборства, а також істотно впливати на специфіку його розгортання. У такий спосіб конфлікт починає набувати все більш екстенсивного характеру, включаючи у сферу свого функціонування все нові й нові елементи. Мережі «являють собою відкриті структури, які можуть необмежено розширюватися шляхом включення нових вузлів, якщо ті здатні до комунікації...» [Кастельс, 2017, с. 471].

Атомізованість учасників мережі сприяє її гнучкості, динамічності. Отже, створюються сприятливі умови для формування нових зв'язків, що носять переважно знеособлений характер. У мережевому конфлікті складно визначити його ініціатора. Крім того, часто не можна достовірно дізнатися, чи існує ініціатор протиборства взагалі, і чи не виникло воно довільно, внаслідок збігу деяких подій. До того ж найчастіше зацікавлені в певному конфлікті актори залишаються в тіні, адже вплив на конфліктну ситуацію можна здійснювати опосередковано.

Феноменологічний модуль дослідження мережевих структур нерозривно пов'язаний з їхнім впливом на свідомість людини, на утворення нової форми взаємодії між людьми. Виникнення конфліктів викликане появою нової форми маніпулювання свідомістю людини, розширенням простору інформаційного впливу на формування громадської думки та символічного впливу на соціальні процеси. Інформація стає одним з основних ресурсів, що впливає на соціальні, економічні та політичні процеси. Увага до деструктивності людської природи є необхідною умовою розкриття механізму впливу мережевого суспільства на свідомість його окремих елементів.

Основним способом маніпулювання свідомістю людей стає спеціальна провокаторська діяльність мережевих акторів, яка сприяє нагнітання негативної атмосфери і загостренню протиріч. Формою прояву конфлікту виступає використання психоактивного впливу на свідомість його учасників, як-от шантаж, залякування тощо. Мережевий актор не може бачити всю проблемну ситуацію в її цілісності, адже інформація надається фрагментарно і не завжди має достовірний характер. Отже, відсутня можливість проаналізувати проблему в комплексі всіх її складових.

Головним знаряддям впливу на конфліктну ситуацію стає інформація, яка впливає на світогляд і мислення мережевих елементів. «Особливістю інформаційного суспільства, яке встановилося в епоху постмодерну, тобто постіндустріальну епоху, є те, що кількість інформації досягла такого обсягу, що жодна здорова людина не здатна не те що засвоїти

цей обсяг, але навіть більш-менш у ньому орієнтуватися. Але саме цей, незасвоєний людською свідомістю обсяг інформації, надає одну з головних переваг <...> перетворює інформацію на сміття» [Маклюєн, 2003, с. 79–80]. У такий спосіб розширюються можливості для маніпулювання громадською думкою і свідомістю людини. Неможливість здійснення аналізу всієї наявної інформації з певної проблеми призводить до дезорієнтації та загострення конфліктів.

Залученість людини одночасно до кількох процесів інформаційного обміну, а також використання різних форм комунікативної взаємодії призводить до фрагментації свідомості мережових акторів. Безліч повідомлень, які є символічними фрагментами, повинні бути проінтерпретовані суб'єктом, що їх вивчає. Їх порівняння і зіставлення формують ситуації особистої причетності до процесу створення інформації. Інтерпретаційна активність суб'єкта разом із фрагментарністю комунікації характеризуються М. Маклюєном за допомогою поняття «мозайка» [Коровин, 2014, с. 69]. Отже, специфіка сучасного інформаційного простору полягає в наявності швидкого доступу до інформації при максимальній швидкості її передачі. Девальвація цінності інформації відбувається через неможливість сприйняття всього масиву даних. Через це формується необхідність у постійному підвищенні якості наявної інформації. Водночас спостерігаються труднощі і з її критичним осмисленням та оцінкою з боку учасників мережової комунікації. Зазначені аспекти можуть використовуватися для ініціювання та ескалації мережових конфліктів. Наприклад, обсяг оприлюдненої в мережі інформації щодо певної події може навмисно збільшуватися, що має на меті унеможливлення критичного аналізу висвітлюваної ситуації.

У рамках аксіологічного розгляду мережових структур акцентується увага на необхідності формування нової системи цінностей і норм взаємодії. Варіативність функціонування, властива різним мережовим утворенням, призводить до нерелевантності ustalених ціннісно-нормативних стандартів, а отже – до принципової неможливості контролю та регулювання характеру мережової взаємодії.

Будь-який мережовий актор вибудовує свою власну систему взаємодій з іншими учасниками мережової комунікації, орієнтуючись на наявні цінності, потреби та ресурси. Водночас створюється, за Б. Веллманом, «персональна соціальна мережа», у межах якої такий актор об'єднує між собою безліч мережових утворень на підставі наявності сильних і слабких взаємозв'язків між ним та іншими акторами [Wellman, 1988, pp. 22–34].

Негативними аспектами мережової комунікації є втрата індивідуальності, традиційних цінностей, підвищення ролі мережових символів. Відсутність універсальних формально розроблених норм і стандартів взаємодії мережових акторів призводить, з одного боку, до підвищення рівня свободи й творчості, з іншого боку, до зростання безкарності. Для кожної мережової освіти притаманні свої ціннісно-нормативні стандарти, що регулюють процес взаємодії суб'єктів. «Мережа є групою індивідуальних агентів, які поділяють неформальні норми або цінність понад те, що вимагають звичайні ринкові транзакції» [Fukuyama, 1999, p. 354]. Однак більшість мереж функціонують на ґрунті традиційних, ustalених у суспільстві цінностей. Водночас існує безліч мережових об'єднань, норми яких відрізняються від загальноприйнятих. Крім того, ускладнює процес вироблення і дотримання соціально-нормативних стандартів анонімність взаємодії людей, що полягає в неповноті наявної інформації про співрозмовника або її відсутності взагалі.

Отже, дослідження конфліктів на онтологічному рівні дозволяє прояснити сутнісні властивості мережових структур, розкрити характер взаємозв'язку мережі зі середовищем та іншими системами, що взаємодіють. Такий розгляд сприяє проясненню специфіки впливу конфлікту не тільки на існування соціальних структур, але й на інші сфери соціальної реальності. В умовах інформаційного суспільства конфлікти переважно відбуваються в комунікативній формі, яка потенційно здатна в перспективі забезпечити для суспільства досягнення цілісності та гармонії. У рамках феноменологічного дослідження мережових конфліктів увага акцентується на тому, що спочатку протиріччя з'являються на

ментальному рівні. Інформаційний вплив на свідомість людей уможливляє маніпуляції їхніми діями. Конфлікт, як форма прояву протиріч на аксіологічному рівні, передбачає наявність символічного інформаційного простору як однієї з провідних сфер розгортання протиборства. Результатом використання акторами свого соціального капіталу під час мережових конфліктів може виступати не тільки стабілізація соціальної системи, але й порушення механізмів її функціонування. Аксіологічною підставою виникнення мережового конфлікту є порушення як формально вироблених в рамках цієї мережі норм і правил взаємодії, так і неформальних ціннісно-нормативних стандартів. Цінності виступають у такому разі як універсальний механізм, що гарантує соціальну згуртованість і солідарність, спрямованість на формування єдиних норм і правил взаємодії, які могли б стати продуктивним способом вирішення протиріч, а також відповіддю на проблеми та ризику сучасної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кастельс М. Власть коммуникаций / пер. с англ. Н. М. Тылевич, науч. ред. А. И. Черных. М.: ГУ-ВШЭ, 2017. 592 с.
- Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / пер. с англ. Б. Э. Верпаховского, Д. А. Тищенко, А. Н. Субочев. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
- Коровин В. М. Третья мировая сетевая война. СПб.: Питер, 2014. 352 с.
- Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. М., Жуковский: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 2003. 464 с.
- Трофимова Г. Н. Особенности негативных тенденций в массовой коммуникации. *Материалы X международного конгресса международного общества по прикладной социолингвистике* / под ред. Н. В. Уфимцевой и др. М., 2013. С. 174–176.
- Barnett T. The Pentagon New Map. War and Peace in the Twenty-First Century. New York: G. P. Putnam's Sons, 2004. 499 p.
- Fukuyama F. The Great Disruption. London: Profile Books, 1999. 494 p.
- Joinson A., McKenna K, Postmes T. Oxford Handbook of Internet Psychology. New York: Oxford University Press, 2007. 508 p.
- Wellman B. Network Analysis: From Method and Metaphor to Theory and Substance. *Structural Analysis in the Social Sciences: Vol. 2. Social Structures: A Network Approach* / Ed. by B. Wellman, S. D. Berkowitz. New York: Lang, 1988. pp. 19–61.

Баньковська Юлія Леонідівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Установа освіти «Білоруський державний аграрний технічний університет»
пр-т Незалежності, 99, Мінськ, 220023, Білорусь
E-mail: ulia_bank@tut.by
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9287-7261>

Стаття надійшла до редакції: 22.10.2020

Схвалено до друку: 20.11.2020

NETWORK CONFLICT AS A SOCIAL PHENOMENON

Bankouskaya Yulia L.

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Belarusian State Agrarian Technical University
99, Independence Avenue, 220023, Minsk, Belarus
E-mail: ulia_bank@tut.by
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9287-7261>

ABSTRACT

The paper provides a conceptual study of network conflict phenomenon, identifying the essence and specifics of its manifestation in the social system. The process of modifying the system of social interaction, which leads to the formation of many political, economic and social contradictions, contributes to the formation of network conflicts. The paper identifies such essential characteristics of network processes that affect the dynamics of a conflict situation, such as, first, physical distance and the anonymity of network actors. They contribute to the formation of a sense of responsibility lack for the consequences of the conflict, create the illusion of absence rules, which can lead to a wrong perception of the problem and increase conflict. Secondly, sensory reduction, the inability to create a complete image with visual information leads to a deterioration of mutual understanding. Third, the appearance of the illusion of understanding the actor's actions due to the creation of a distorted representation and incorrect perception of the information provided. Fourth, the absence of sanctions for violating values and norms makes it impossible to control the development of a conflict situation. Fifth, shortening the time interval for transmitting information creates, on the one hand, opportunities to control the speed of communication and forms additional opportunities for thinking about the problem, on the other hand, leads to the creation of the illusion of control over the situation. The article deals with the ontological, phenomenological and axiological modes of interaction of network structures in the situation of conflict confrontation. The paper concludes that the most effective way to reduce the impact of destabilizing factors on the system is systematically changing the network of interactions between its structural elements. Any system tends to adapt to the changed conditions of existence. Lack of regulation can lead to the destruction of network education. At the same time, the transformation of the conflicting form of interaction between actors leads to a change in the network. The study of conflicts, features and specifics of network elements interaction is practically significant, because this analysis will help to detect and activate integrative social mechanisms.

Keywords: conflict, network structures, interaction, network.

REFERENCES

- Barnett, T. (2004). *The Pentagon New Map. War and Peace in the Twenty-First Century*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Castells, M. (2000). *Information Age: Economy, Society, Culture*. Moscow: The Higher School of Economics Publishing House. (Original work published 1996). (In Russian).
- Castells, M. (2017). *Communication Power*. New York: Oxford University Press. (Original work published 2009). (In Russian).
- Fukuyama, F. (1999). *The Great Disruption*. London: Profile Books.
- Joinson, A., McKenna, K., & Postmes, T. (2007). *Oxford Handbook of Internet Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Korovin, V. M. (2014). *Third World Network War*. Saint Petersburg: Piter. (In Russian).
- McLuhan, M. (2003). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Moscow, Zhukovskiy: Canon-press-TS, Kuchkovo Pole. (Original work published 1964). (In Russian).
- Trofimova, G.N. (2013). Features of Negative Trends in Mass Communication. In N. V. Ufimceva (Ed.), *Proceedings of the X International Congress of the International Society for Applied Sociolinguistics, Moscow, 2013* (pp. 174–176). (In Russian).
- Wellman, B. (1988). Network Analysis: from Method and Metaphor to Theory and Substance. In B. Wellman & S. D. Berkowitz (Eds.), *Structural Analysis in the Social Sciences* (Vol. 2. Social Structures: A Network Approach, pp. 19–61). New York: Lang.

Article arrived: 22.10.2020

Accepted: 20.11.2020